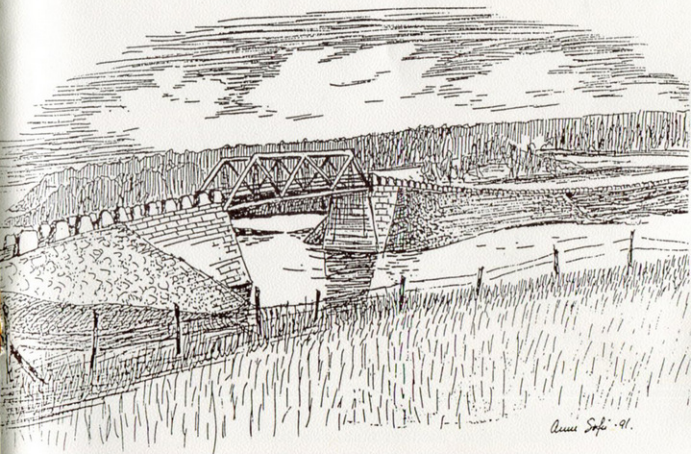

Inga

1991

Årstadsskrift for Varteig Historielag

STYRET I VARTEIG HISTORIELAG 1991:

Solveig Rød	formann	tlf 131490
Ragnar Berby	v. formann	tlf 160191
Kjell Lunde	sekretær	tlf 131303
Ole Larsen-Småberg	kasserer	tlf 131115
Gunnar Kullerud	styremedlem	tlf 132938

Ole Kullerud	v.medlem	tlf 132835
Yngvar Kingsrød	v.medlem	tlf 131198

REDAKSJONSKOMITE FOR DETTE NUMMER AV "INGA":

Olaf Askersby	Hans Erik Pedersen
Synnøve Gundersen	Solveig Rød

Komiteen har fått hjelp av Øivind Bergerud og Ola Bergby.
Anne Sofie Bergerud har laget tegninger. Østfold fylkes
billedarkiv har skaffet fotografier.

B Y G D A S B A N K
STØTTER VARTEIG HISTORIELAG

sparebanken
ANOR

KJÆRE LESER!

Igjen er et nytt INGA-hefte klart for salg. Årets hefte er det 7. i rekken og det har etterhvert blitt ganske mange artikler om de forskjelligste emner. I år har vi derfor tatt med en oversikt over innholdet i de tidligere heftene.

Også i årets utgave er det stor variasjon i innholdet. Det spenner fra fotballminner til en lang og fyldig artikkel om bygdeborger. En del av stoffet er naturlig nok preget av at Varteig er i ferd med å få en ny bygdebok. Den nye veien mellom Varteig Kirke og Sarpsborg var et ganske sentralt tema ved århundreskiftet. Redaksjonen har vært så heldig å få låne en liten trykksak om dette veianlegget.

Noen av årets artikler er skrevet av profesjonelle forfattere. De har gjort dette av entusiasme for sitt fag og ikke for honorarer og skal ha stor takk fra oss i redaksjonen. Takk må også gå til de i historielaget som har bidratt med stoff til heftet, og til annonsørene som støtter oss.

Til sist en oppfordring til leserne: Er det spesielle emner du ønsker vi skal ta opp, eller har du stoff, opplysninger som kan være av allmenn interesse? Kontakt i såfall redaksjonens medlemmer. Vi savner spesielt stoff om gårdshistorie og vil gjerne starte en serie der vi hvert år presenterer en eller to av bygdas gårder. Men da trenger vi hjelp fra dere!

Innh.: Terje Holene

1735 Varteig

Telefon (09) 13 13 43

- GODE PRISER
PÅ LISTVERK
- STORE RABATTER
PÅ MATERIALER

Skogly Hovleri

Åpningstider: kl. 07.00-15.00 alle dager

Lørdag stengt i sommerhalvåret

Tilvakt kl. 08.00-08.30 — 15.00-17.00

Ring gjerne for avtale om avhenting på kvelden,
de fire første dagene i uken.

Jeg kan være ute med materialer om dagen, så
det er sikrest å ringe først.

LISTVERK ● VANLIG TRELAST ● PROFILERTE SPESIALOPPLØSING ● UTSNØRRINGER TIL RESTAURERING AV ELDERE HUS

INNHALDSFORTEGNELSE:

Varteig. Dikt av O.E.	s. 4
Naturskjønnheten ved Furuholmen. Dikt av O.E.	5
Bygdeborg-Natur og Kultur-Bygdeborger i	
Varteig kommune. Av magister Tom Haraldsen	8
Da Varteig I.F. vant sin første lagpokal i fotball.	
Av Olav Askersby	27
Vei fra Varteig Kirke over til Hafslundsøy.	
Innledning ved Martin Dehli	31
Brenntorv. Av Ole Kullerud	40
De kongelige sager på Ise. Av Sven G. Eliassen	42
Ole Gressløs og andre historier. Av Knut Roen	48
Ny bygdebok, intervju med forfatteren Martin Dehli.	
Ved Solveig Rød	50
Varteigstoff i avisene. Av Solveig Rød	53
INGA 1985 - 1990, innholdsfortegnelse.	58

Redaksjonen mottar svært gjerne opplysninger om forfatteren O.E. Her har det vært kjærlighet til hjembygda!

VARTEIG

af O. E. i Ungdommens Røst.

Vort Varteig vi elsker med Bakker og Li,
der trives vi bedst paa vaar Vei og vaar Sti.
Der som Smaabørn vi gikk til vi Aarene fik,
:: og som Fædrene Arv::, lille Varteig vi fik.

Derfor vil vi med Sang, gjennom Gjerning og Ord
rydde og pløie i Hjetenes Jord,
og i Haabet udsaa, at vor Ungdom kan staa
:: ved Velsignelsens Regn:: som det frugtbare Straa.

Vor Bygd vil vi dyrke og bruge dens Jord,
plante og saa, at det villigen gror,
at den krones med Held, ved vort Arbeid og Stel.
:: Lig en Frugthave skjøn::, blandt de nordiske Fjeld.

Fra Sarpen 20.5.1903.

ET DIKT: NATURSKJØNNHETEN VED FURUHOLMEN I VARTEIG.

(af O. E.)

Neil se hvor vakkert ved Varteigs yderste Grændse
jeg mener oppe omkring Furuholmens Lændse
Det er rigtig en Samling af egne norsk Natur
høye Fjelde, dype Dale, Stene og Ur,
og det er min Tanke og sikkert det tror,
at om Vaaren naar alt staar i Blomster og Flor,
det er Gjenskind fra Hardanger-Fjord
O, saa vakkert deroppe imellom de Aaser og Lider
især i Foraarets Tider.

Ifra Udsigten på Gryteskovens Høider
man skuer fire forskjellige Bøider:
Rakkestad, Skibtvedt og Varteig den lille,
Tune den lange, der spidser op som en Kile *)
Samtlige i lange tider har staaet,
medens Slægter er kommen og Slægter er gaaet,
og fremdeles som Naboer der de vil si'de
og gjøre det vakkert med sine Aaser og Lide
især i Foraarets Tide.

*) Odden som ved Hovden gaar ud i Mingevandet.

Gaar man saa længere frem paa Furuholmtangen,
ser man Glommen baade paa tvers og paa langen,
i Syd og Nord saa langt Øiet kan række,
helt nedenfor Lunde og ovenfor Brække.
Den ned til Sarp saa sagtelig glider,
hilsende Heggen og Birken, der oppe i Fjældveggen sidder
og ser seg om i Vandet som i et Speil,
medens Baaden dernede jager for fulde Seil;
men maa dog lyde ham, som i Bagstevnen sidder.
O, saa vakkert at seile imellem de Aaser og Lider
især i Foraarets Tider.

Aftensolen derhenne, saa vakker den er!
naar den gjør Skyggerne lange og maler Fjeldtoppen i det
rødlige Skjær!

og Kobjældens Klang fra de grønklådte Bakker forenes med
Gjøgens ku-ku, en Aftenunderholdning saa vakker!

Naar det saa længer paa Aftenen lakker,
som en Dag udbredes den kjølige Luft,
og serverer den fine, yndige Naturens Duft
rundt omkring ifra Aaser og Lider
tidlig fra Foraarets Tider.

De Indfødte bor der omkring paa deres Enemærker
saa lunt bag de høie Fjælde, der staa som Festnings-Værker,
ja, som er mer solide end Fredriksten,
saa det synes som ingen Krigshær kan gjøre dem Men.
For Tilværelsen de stræver alle som en,
og ofte man hører Aarenes Skvalp og Rogangens knirke,
naar de reiser bort og hjem fra sitt Virke
deroppe imellom de vakre Aaser og Lider
tidlig fra Foraarets Tider.

Utsyn over Glomma ved Furuholmen

Men som jeg stod og saa ifra oven og neden,
tversover ifra Kongsrud, Hovden og Heden,
fikk jeg se noget, som laa ved det østre Landet,
nei, det laa nok et Stykke ude paa Vandet.
Det lignede et taarn - to Maskiner, en liden og en stor,
det ramlet i Taugvark og Lanker, det var vist Folk der
ombord,
og udenfor staar der en Flok som speider, hva mon det er?
Jo, deroppe kommer "Nordlendingen" som den veldigste Hær,
og alle som en de bærer sit Skjold og sit Mærke,
de kommer med Bommer, er store og stærke,
der gives Signal, nogle farer paa Hovedet, andre paa
"Læggen"
og gjør en motstand som selve Fjeldvæggen.
Saa hugger de løs de Lændsemend flinke,
saa Baadshagen i Solen som Bajonetter blinke,
og Undermaals og Botting, enten den er kort eller lang,
blir ledet ind i Baaser og Traug.
og ned til Maskinen (de strides og kjæmpe),
der nu staar ferdig, som den stærkeste Kjæmpe.
Snart høres et Brag og et Dunder,
og selv ti og tolv Toms i Vandet maa under;
thi snart er den Kjæmpen nede og oppe
og nedenfor kommer tylvtevis op i Form av en "Soppe".
Som Fanger blive de bundne og lagt i en Flaade -
men nu faar Fløderen Kommandoen raade,
han er kjendt og dem Veien nok lærer
og nedover til Bjørneholmen det bærer.
Vil de ei lyde, reiser han bort til en "Flyndre",
begynder at tørne, binde og plyndre,
og snart ser man Resten af den veldige Hær
blir bundet og ført ned til Schvarts, Viese og Kiær.

Fra Sarpen 27.8.1902.

BYGDEBORG - NATUR OG KULTUR - BYGDEBORGER I VARTEIG KOMMUNE.

av magister Tom H. Haraldsen, Universitetets Oldsakssamling.

Få monumenter fra førhistorisk tid har satt legfolk og forskeres fantasi i sving, slik som Bygdeborgene. I alle bygdelag hvor det er funn fra eldre jernalder, er det gjevt om det er en eller flere bygdeborger. Denne interessen er forståelig. Bygdeborgene er de mektigste minner over fellesskaps innsats i vår forhistorie.

Bygdeborgen har vært ansett som lokalsamfunnets eller høvdingdømmets bolverk mot inntrengere. Kulturhistorikerne har påpekt at borgene kan ha hatt ulik funksjon i overordnede forsvarssystem. Er det tilfelle, må bygdeborgene være bygget etter en samlet plan. Andre har framstilt hypoteser om bygdeborgen som befestet gård, kultsted, fangstanlegg mm. Den mest alminnelige oppfatning er at borgene har vært tilfluktssteder for enkeltliggende gårder eller bygdelag.

De sparsomme funn som foreligger fra undersøkelser gjort i bygdeborger, viser at yngre romertid og folkevandringstid (1) er bygdeborgenes epoke i Norge. Enkelte funn indikerer at borgene også kan ha hatt en funksjon i yngre jernalder. I løpet av yngre romersk jernalder og folkevandringstid ble det bygget mer enn 500 bygdeborger fra Bodø i nord til Lista i syd. I Østfold må en regne med at det kan være ca 100 bygdeborger, herav har Universitetets Oldsakssamling registrert to bygdeborger i Varteig kommune, figur nr 1.

Borgen på Kvernåsen, er funnet av Kjell Andersen fra Varteig I tillegg har Kjell og Kjell Einar Andersen registrert to mulige bygdeborger. Opptegnelsene som finnes om dem tyder imidlertid på at de ikke er bygdeborger. Jeg har besøkt Bøkkollen og funnet et steingjerde i åsens N ende, levninger etter murverk ble ikke funnet i "borgens" S ende. Vedrørende den mulige bygdeborg på Bjørnløna, Dornås, så mangler denne helt levninger etter murverk der atkomsten er lettest. Dette betyr at stedene kan ha vært brukt som bygdeborg, men at de kjente bevarte levninger ikke er tilstrekkelige til å bestemme lokalitetene til å være bygdeborger.

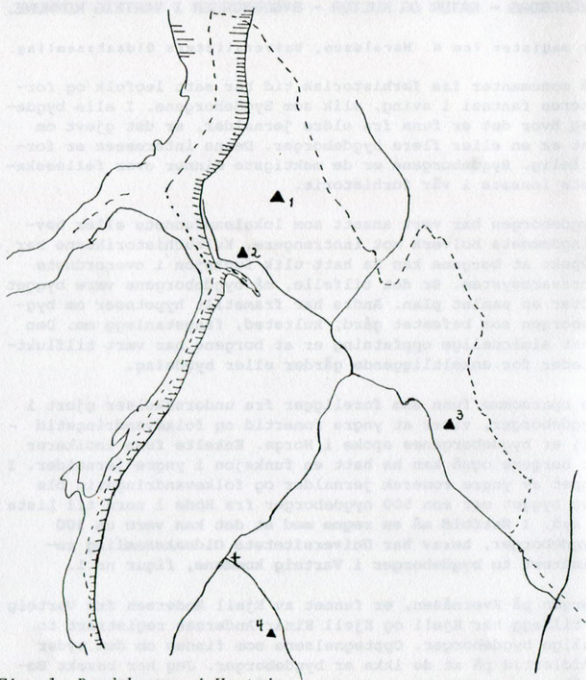

Fig. 1: Bygdeborger i Varteig.

1. Dørnås, Bjørnløna gnr 16/16, neppe bygdeborg.

2. Kvernås, Gryte gnr 16/7.

3. Bøkollen, Bø gnr 29 og gnr 30.

4. Belsbyåsen, gnr 35/1.

+ Varteig kirke

Bygdeborgens bruk og funksjon er i virkeligheten et uavklart problem.

Bare et fåtall bygdeborgere i Norge er undersøkt. Det er knapt gjort funn i dem. Resultatene er unntaksvis publisert. Funnene er imidlertid i overensstemmelse med hva en har funnet ved svenske undersøkelser. Der finner en ofte regulære boplasslag og tufter. Funnene kan være skår av keramikk, vevtyngder, spinnehjul, jernslagget etc. Bare unntaksvis er det gjort funn av våpen. I Sverige er mer enn 50 av ca 1000 bygdeborgere undersøkt. I et titall undersøkelser er det funnet skarpe gjenstander som piler og kniver. Keramikk og vevtyngder er langt de vanligste funngruppene. Funnene er således i overensstemmelse med hva en finner på boplasser og i tufter fra jernalderen.

På noen få borgere er det funnet små hauger med rund, neve-stor elvestein. Steinene har vært tolket som kastestein. Det vanligste er at arkeologene ikke har gjort erkjennbare funn ved sine undersøkelser i Norge. Det lille antallet gjenstander som er funnet ved undersøkelser i bygdeborgere (2), er trolig årsaken til at borgene ikke har vært utsatt for intensiv gransking.

Bygdeborgere, hillforts etc. finnes i hele Vesteuropa. Alle borgere jeg kjenner utenfor Skandinavia har det til felles at de er bosteder. På borgområdet er det funnet levninger etter bygninger. Beboerne har ernært seg av jordbruk. Vanligvis er det også gjort funn i borgene som tyder på at innbyggerne har vært håndverkere.

Beskyttet bosted hvor beboerne dels ernærer seg ved håndverk kommer til Europa med den keltiske kultur. Det er fristende å anta at tradisjonen slik vi møter den i Europas bygdeborgere, er i direkte tradisjon med de keltiske Opida. For så vidt kan det tenkes at våre egne bygdeborgere er en gren av den samme tradisjon. Dette har imidlertid ikke latt seg bevise.

BYGDEBORGEN

Den alminnelige historiske oppfatning om bygdeborgene ble allerede fastslått og sementert i amtmann B.C. de Fines tid. De Fine omtaler bygdeborgene i sin "Beskrivelse over Stavan-ger Amt 1745". Han forestiller seg bygdeborgen som en norsk parallell til danske- og europeiske slott og fortifi-kasjoner. Om bygdeborgen Slottet på Haugestad i Gands skipsrede på Jæren, sier han bl.a.:—saa dette sted har virkelig af de gamle norske konger saaledes været fortifi-cieret til et sikkert tilflugts- og forsvarsted i landet i fiendtlige tider. Denne tanke har siden vært god latin.

Bygdeborgenes tid har tradisjonelt vært oppfattet som eks-pansjonstid i Norge. Befolkningen har vokst og bebyggelsen har spredt seg over større områder enn tidligere.

Denne oppfatning er begrunnet av at gravfunnene er blitt flere. Det er funnet gravminner over større geografiske om-råder. Gravgodset er blitt rikere enn hva en kjenner fra tidligere tider. Gravenes størrelse endrer seg også over tid. I romersk jernalder er størrelsen i gjennomsnitt 12 m mens den i vikingetiden bare er 8 m i tverrmål. De store grav-haugene blir også færre, samtidig blir storhaugene som bygges større (4).

Mange av de store gårdene på lettdyrket jord skal være ryddet på denne tiden. Ervervet forutsettes å ha vært land-bruk. Den omfattende produksjon av jern som vokser fram i løpet av eldre jernalder, kan tyde på at dette er en næring som gir det økonomiske utbyttet til samfunnet. Samfunnet har trolig vært egalitært, men med tendenser til sosial skikt-ning. Samlinger av store graver med særlig rike funn indike-rer maktsentra. Det er imidlertid alminnelig antatt at maktkonsentrasjonen ikke har vært stabil over tid. Derfor kan det være flere steder med rike gravfunn innen samme region. Vi tror at det er flere familier som har vekslet om hegemoniet.

HØVDINGDØMMET

Professor Bjørn Myhre har i flere arbeider søkt å belyse økonomiske og sosiale strukturer i eldre jernalder. Han påpeker at det i perioder må ha vært økonomiske og sosiale strukturer som har gjort det mulig å kanalisere ressurser fra fjerne områder til sentrum og således begrunnet høvdingdømmets eksistens. Høvdingdømmet ansees for så vidt å være en forutsetning for bygdeborgene.

Det har vært hevdet, også av Myhre, at det kan være en sammenheng mellom rike gravfunn, båtnaust og bygdeborger. Samlokalisering av særlig verdifulle kulturminner kan være bevis for at det har vært et høvdingesete på stedet. De enkelte objekt kan være viktige for å vise makt, prestisje, i samfunnet rundt høvdingedømmet. Forskningen har ennå ikke vist innbyrdes avhengighet mellom de forskjellige kulturminnene. Det er derfor foreløpig ingen regel som fastslår hvilke fornminner man kan finne sammen med bygdeborgen.

Kulturhistorikerne har ofte ment at "den sterkeste rett" var det rådende rettsprinsipp i eldre jernalder. Derfor var ættesamfunnet viktig. Giftermål skulle stabilisere og utvikle familiens posisjon. Der det sosiale sikkerhetsnett ikke var tilstrekkelig utviklet må en tro at befolkningen har vært utsatt for aggresjon fra naboer og/eller inntrengere. Det har også vært alminnelig antatt at folkevandringene og ufred i Europa påvirket utviklingen i Norge. Skikken med å legge ned våpen i gravene som gravgods, skattefunn, levninger etter brente gårder mm. er av arkeologene tatt til inntekt for et krig- og krisefyllt samfunn. Bygdelag, høvdingdømme osv. har for å trygge hverdagen blitt tvunget til å bygge vår forhistories mektigste monumenter - Bygdeborgen

BYGDEBORGENS FORM

De fleste bygdeborger er bygget over samme lest. Slik er det også med bygdeborgene i Varteig. På en steilsidet kulle er det på bestigelige steder bygget opp "murverk". Murverket er lagt på kanten av en berghyll, et svaberg og bygget i flukt med naturlige skrenter. Natur og kultur utfyller hverandre

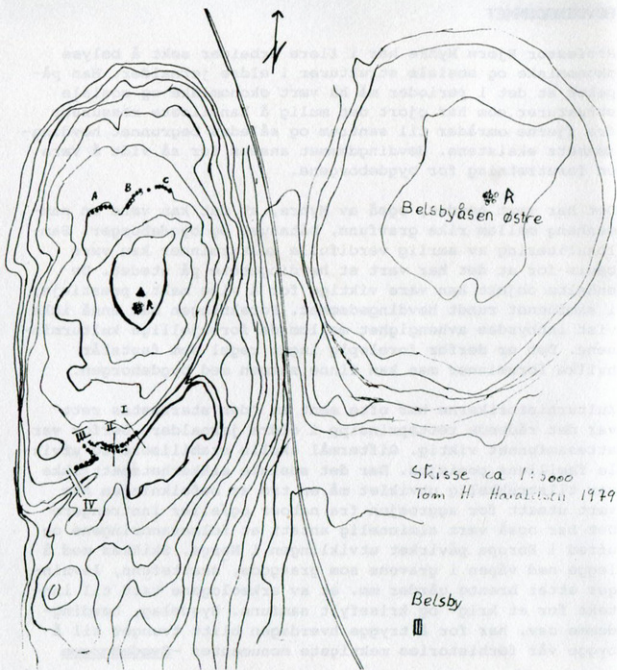

Fig. 2. Bygdeborg på Vestre Belsbyåsen, økonomisk kartverk CS 032-5-3, flybilde 1515 U4 R2, Varteig kommune, Østfold. a,b,c=levninger av murverk mot N. R=utkastet røys? I og II=snitt gjennom S muren. III=portåpning i S muren. IV=steinfylling bygget av stein fra murverket. R på Belsbyåsen Østre =1515 U4 R3, 6m vid, 0,2m høy røys av bruddstein.

slik at det dannes en sammenhengende barriere. Dette vises av murverkets plassering på Belsbyåsen, jfr. fig nr 2. Nordenden av åsen er ganske bratt, men er noe slakere enn øst og vestsidene som er svært steile. Flere større og mindre platå med bratte mellomliggende partier preger skråningen sammen med et par markerte kløfter. Levningene etter murverk, se fig nr 3, ligger på brinken over et brattere parti og forhøyer dette. Terrenget er svært bratt, kravet til murverk på stedet har derfor trolig vært beskjedent. Terrenget faller ganske slakt på åsens S side. Åsen skjæres av en NØ-SV gående smal 2-3 meter dyp klove. Denne kloven avgrenser borgplatået mot S. Der hvor kloven er på sitt grunneste og videste, er det levninger etter murverk, se fig nr 2.

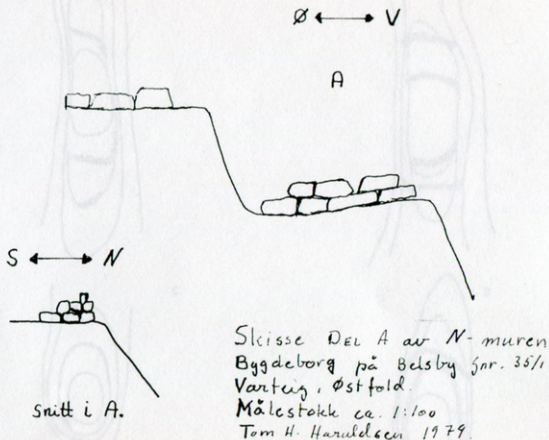

Fig. 3. Del av nordmuren til bygdeborgen på Belsbyåsen, viser den vestligste delen i A. Steinene ligger i forband og danner en liten terrassemur. Murverket utnytter terrengformasjonene.

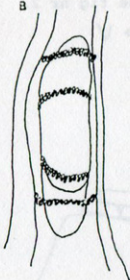
A

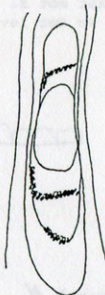
1

B

2

C

3

Fig. 4. Murverkskonfigurasjoner - A,B,C er borganlegg hvor murverket danner hele system, to-løpet murverk. På tilsvarende måte kan en ha 1,2,3 --- osv. sammenhengende systemer hvor murverk og terreng utfyller hverandre.

BORGENS BELIGGENHET

Bygdeborgen ligger høyere enn landskapet omkring. Murverket kan ligge i en eller flere rekker over hverandre i terrenget, se fig nr 4. I andre tilfelle er en rygg som skyter ut fra en større ås benyttet til borg. Da finner en murverket ved roten av bergryggen. I sjeldne tilfelle har våre forfedre brukt en utskytende flate på en løsmasserygg etc. til "tomt" for en bygdeborg. I disse sjeldne tilfelle består "murlevningene" ofte av en jordvoll. Heioborgen, Steine i Etne, Nesseborgen på Herdla og Djupdalsborgen på Toten er de eneste jeg kjenner av denne typen. I alle tilfeller består borgens sider av murverk og bratte skrenter. Jeg kjenner ikke bygdeborger i Norge som er omsluttet av et sammenhengende murverk. Såvel Belsbyåsen som Kværnåsborgen på Gryte er enmurede borganlegg som ligger på markerte koller.

ATKOMSTEN

Atkomsten til bygdeborgen er ofte opp en bratt sti i fjellet eller en løsmasseskråning opp mot et skar. Skaret er gjerne sperret av levninger etter murverk. Der stien går er det gjerne en bresje i murlevningene. Sikre portkonstruksjoner, se fig nr 6, er knapt påvist i det norske materialet. Tilnærmet rett portåpning, hvor åpningen er en del av murlevningene forekommer bl.a. på Djupedalsborgen, Østre Toten, fig nr 6-F. Atkomsten til borgen på Belsbyåsen skjer gjennom en portåpning. Murverket fører fra Ø til V frem til en naturlig kløft i skrenten. Kløften stiger fra S mot N slik at bunnen ender i plan med borgområdet. Den naturlige atkomst er tilført stein slik at det er laget en portåpning av type H, se fig 6 og 7 I og II. Den naturlige portåpning er forsterket med murverk.

MURVERKET

Murverket på bygdeborger vil for folk flest framstå som en skuffelse. Levningene er som regel beskjedne og består av sparsomme mengder med stein, slik er det også med borgene på Belsbyåsen og Kværnåsen, fig nr 3 og 5. Levningene etter murverk er sjelden i en slik tilstand at man kan bestemme

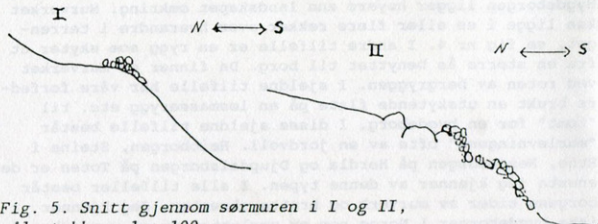

Fig. 5. Snitt gjennom sørmuren i I og II, målestokk ca 1 : 100.

hva slags mur det har vært på stedet. Ofte kan man ikke erkjenne noen definert form på murverket. Levningene består av spredte steinsamlinger. Noe stein kan være stablet oppå hverandre men det vanligste er at levningene fremstår som en ustrukturert steinrøys. Steinmassene er vanligvis for små til å illudere troverdig levning etter murverk. Etter mitt skjønn må murverket i mange tilfelle ha bestått av betydelige mengder treverk, dersom det skulle vært en virkelig mur på stedet. Jeg har ofte fått høre fra lokalt hold at murverket var mye større tidligere, i bestefars tid da --osv. Levningene etter murverket skal angivelig være beskjedent fordi stein fra murene har vært brukt til bygningsstein til hus, steingjerder etc. På Belsbyåsen har dette tildels vært tilfelle. Det meste av murverket V for portåpningen, fig nr 2 IV, er brukt som bygningsmateriale for en skogsvei, fylling, over kløften mellom borgområdet og terrenget S for borgen.

MURVERK SOM BYGNINGSSTEIN

Påstander om bruk av steinen fra murverket på bygdeborgene som bygningsstein er helst å betrakte som urimelige teorier. Avstand, dårlig vei og rikelig tilgang på annen stein, mellom borg og bebyggelse, bidrar til å svekke troverdigheten til mange slike lokale tradisjoner. Sauherad kirke i Telemark skal være bygget av steinen fra bygdeborgen Brattingsborg. Dersom det er tilfelle må det ha funnet sted et under,

fordi materialet i kirke og bygdeborg er henholdsvis granitt og kalkstein.

En vanlig tradisjon er at folk lekte på bygdeborgene som barn. Da var murverket mye større enn nå. Under leken styr- tet man stein fra murverket og ned fjellskråningen. Det er imidlertid sjelden man finner særlige steinmengder ved borg- fjellets fot.

Levningene etter murverk på bygdeborger kan ha mange former, se fig nr 6. Det vanligste er at det ligger som en lang røys med trekantet tverrsnitt. I andre tilfelle ligger det et lavt steingjerde bygget opp av heller som ligger i forband. Mur bygget i kistemursteknikk forekommer ikke så rent sjel-

Fig. 6. Murverk og porter som forekommer på norske bygdeborger

A: Tørrmuren er karakterisert ved flate stein og heller lagt i forband. Steinens lengderetning er ofte parallell med murløpet. Murverket er ofte lagt opp av stein med betydelig størrelse. Murverket er ikke fuget og det har derfor et utall sprekker og åpninger.

B: Kistemuren består av 2 parallelt gående tørrmurer. Rommet mellom murene er fylt med sand og stein. Murlivet er ofte bygget jevnt. Murverket kan få betydelig bredde.

C: Terrassemur, murfronten er en tørrmur lagt i forband mens baksiden er fylt opp av usorterte masser. Murverket har trolig hatt forsterkninger av tømmer. Toppen av murverket danner en flate, terrasse.

D: Steinstreng som murverk er karakterisert ved en oppbygning bestående av 1-3 stein i bredden og høyden. Steinenes form og størrelse synes å være tilfeldig.

E: Røyset stein som murverk er karakterisert av en langstrakt røys med buet til trekantet tverrsnitt. Bygningsmateriale er morenestein og rundkamp.

F: Rett portåpning, murverket har ingen særlige konstruksjoner i avslutningen.

G: Avledet portåpning, fra den ene av portåpningenes sider stikker det ut en kort murstump og skjærer åpningen.

H: Traktformet portåpning, korte murstumper eller fortykninger av murverket på begge sider av portåpningen. Port- åpningens dybde er øket i forhold til murens bredde.

A

E

B

F

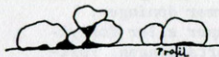
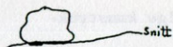
C

G

D

H

den, mens mur bygget som en terrasse med murliv av heller og stor stein i forband forekommer ganske ofte. På Belsbyåsen kan den vestre delen av nordmuren være bygget i en slik teknikk, fig nr 3. Den øvrige delen av nordmuren består av mindre steinsamlinger og spredt stein. Restene av murverk mangler et hvert konstruktivt trekk. Levningene framstår som et dårlig bevart steingjerde.

"Sørmuren" er best synlig ved portåpningen. Murverket er imidlertid totalt kollapse og fremstår i hovedsak som en utrast røys. Snittskissene I og II, fig nr 5, gir et inntrykk av steinmengde, beliggenhet og murlevningenes form.

TREVERK I MURENE

Undersøkelse i flere bygdeborger i Norden har vist at det har vært brukt treverk i murkonstruksjonen. Treverket er vanligvis vært antatt å stamme fra en palisade. Palisaden har da vært forankret i steinmassene. Det kan også tenkes at treverket har hatt en konstruktiv og sammenbindende funksjon. Steinmassene skulle bindes sammen slik at muren ble holdbar og sterk. Levningene viser at murverket har vært bygd av uregelmessig bruddstein, rundkamp, morenestein etc. Slikt bygningsmateriale har krevd støttekonstruksjoner, ellers ville det vært umulig å bygge rette murliv og stabile murer, se fig nr 8. Spesielt har det vært nødvendig med stabile murer dersom de skulle være et solid bolverk mot angriper.

SINTREDE MURER

Murkonstruksjoner bygget opp av stein med treverk som sammenbindende materiale har arkeologene funnet flere steder i Europa. I en rekke bygdeborger og hillforts som er undersøkt er det funnet mengder av skjørbrannt stein, stein som er sintret sammen, trekull og fyllskifter som indikerer at det har vært tømmer i konstruksjonene, se fig nr 8B. Ved undersøkelser av murverk i slutten av forrige århundre og begynnelsen av dette trodde arkeologene at det var brukt binde-middel i murene. Stein som er sintret sammen skulle angivelig være en bevisst konstruksjonsteknikk. Sintring mellom

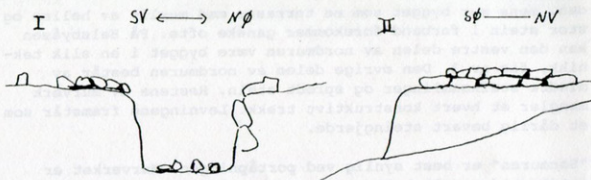

Fig. 7. Skisse av portåpningen i S muren fra sør og portens vestside i snitt, målestokk ca 1 : 100.

kvartsholdig sand, og stein krever svært høye temperaturer. Temperaturer på ca 1500°C er nødvendig. I tillegg til betydelige mengder trevirke kreves det sterk trekk og skjerming for å få det til. Hvordan man rent praktisk hadde gjort dette var en gåte.

Undersøkelser av hillforts etter krigen viser at sintringseffekten har inntrådt samtidig som murverket er ødelagt. Fenomenet har oppstått ved at murlivet har vært utsatt for sterk varme. Den aggressive part har tent store bål inn mot muren. Varmen har ødelagt de indre sammenbindende trekonstruksjoner. Derved var det lett å rive ut steiner og bryte ned muren. Sintringen mellom kvartsholdig sand og steinene er således et biprodukt. Det viktige for oss er at de arkeologiske undersøkelser har fastslått at trevirke inngår som en vesentlig bestanddel i murverket til de europeiske bygdeborgene.

PALISADER - STOKKVERK

Palisader, stokkverk etc. er ikke sikkert påvist ved undersøkelser av norske bygdeborgere. Funn i et par borger indikerer at treverk må ha inngått i murkonstruksjonen. Ved utgravingen på Ravneberget, Hunn, Borge kommune i Østfold 1951-52 (9), ble det påtruffet trerester som kan ha vært levninger etter stokker. Man har tenkt seg at stokkene har vært spisset og skal ha stått ut fra murverket, se fig 8A. Konstruksjoner som den foreslåtte på Ravneberget kan være rimelige

dersom aggresjonen skjer fra rytter til hest og i et slette-landskap. Konstruksjonen synes uegnet overfor fotfolk, med mindre de utstående trespyd står så tett at en angriper ikke kan trenge seg mellom stokkene (3).

TREVRIRKE I NORSK MURVERK

Ved undersøkelsen av bygdeborgen på Freste i Vestfold ble det funnet store mengder ildskjørrnet stein i murverket (Østmo 1978:102). Steinen kan være ildpåkirket som en følge av at de indre trekonstruksjonene har brent. Som det burde fremgå av snitt-tegning, fig nr 8C så viser den en kollapset terrassemur. De fire frontsteinene som danner murlivet, har falt inn, men de ligger ellers på riktig plass. Dekksteinene fra terrassemuren ligger over samlinger av ildpåkirket stein. Finmateriale, grus og sand er vasket bort, slik at bare steinmassene ligger tilbake. Forekomster av trekull i tillegg til de brente steinene tyder på at muren er ødelagt ved brann. Murkonstruksjonen er radiologisk datert til yngre romersk jernalder (1) på trekull som kan komme fra treverk i muren. Murverket kan ha vært som fig nr 8B.

Spørsmålet om sintring er høyaktuelt også for det norske bygdeborgmaterialet. Levningene etter murverk på mange norske bygdeborger får først mening når de sees i sammenheng med trekonstruksjoner. Bruk av treverk og stein i murverk er en vanlig byggeteknikk i områder den norske befolkning må ha stått i kontakt med. Dette støtter min tolkning av funnene fra Freste og Ravneberget.

Vi er kommet noe nærmere en forståelse av hvordan murverket på en bygdeborg kan ha sett ut. Det er imidlertid viktig å notere seg at murverkets form og størrelse har vært betinget av bygdeborgens bruk og funksjon. En må derfor forutsette at murverket til en tilfluktsborg har vært annerledes enn hegningen om et kultanlegg, en boplass, et fangstanlegg etc.

BORGOMRÅDET

Borgområdet består ofte av svaberg og knatter. I senkningen mellom dem er det ofte løsmasser. Vegetasjonsdekke er be-

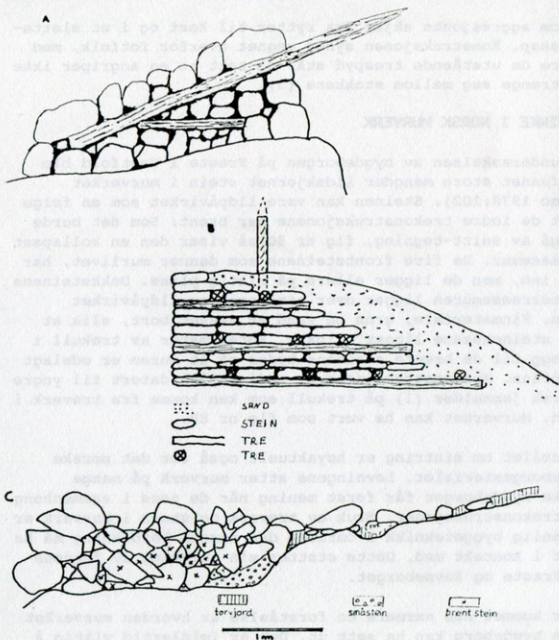

Fig. 8. Snitt av murverk.

A. Tillempet terrassemur med treforsterkning og utstikkende "spyd" (etter tegning v/Øyvind Hansen i De Første Nordmenn).

B. Rekonstruksjon, terrassemur med tømmerforsterkning og pallisade.

C. Kollapset terrassemur, Fresteåsen, Sem, Vestfold, bemerk murens kjerne med ildskjøret stein, disse er markert med x (etter Østmo s. 102).

skjedent og består av gress og kratt i senkningene, og lyng og fururabber der det ikke er bart fjell. Vann- og gressressurser forekommer sjelden i nevneverdig grad. På noen borger er det funnet levninger etter konstruksjoner som kan være tufter. Tufter markerer seg med steinrekker, voller, terrasser etc. Det er etterhånden også i Norge gjort funn av boplasslag uten synlig overflatemarkering (1). Det finnes også borger hvor det ligger en eller flere gravrøysen på borgområdet slik som på Belsbyåsen, se fig nr 2. Her ligger det rester av en røys ca 10m S for varden. Røysa er uregelmessig og har avflatet profil.

KULTSTED

Bygdeborgen Vardeberget ved Spikset, Sør-Odal har tre rundrøysen beliggende inne på borgområdet. På borgen på Spydeberg varde, beliggende i kommunegrensa mellom Spydeberg og Hobøl, finner vi et par slike røysen. I Sverige er det mange bygdeborgene med gravminner inne på borgområdet.

Generelt kan det hevdes at menneskene etter jordbrukets innførelse, oppfinnelse, til alle tider har lagt ned store mengder arbeid i kultanlegg. Hvorfor ikke også i eldre jernalder? Det mest ekstreme tilfelle av bygdeborg = gravhegning som jeg kjenner er Skårby bygdeborg, Sødertørn like S for Stockholm. Her hegnes en ca 3m høy og 25m vid åsrøys av bronsealder type av murlevninger. Murverket er 2m bredt og 0,5-1m høyt, og det er bygget av rullestein, se fig nr 9. Like øst for røysa, og på den siden hvor det ikke er murverk, ligger det en rektangulær steinlegging av bronsealder type. Fordi terrenget faller slakt av på denne siden hvor det ikke er hegning, vil jeg anta at vi her har et mulig kultsted fra bronsealder og ikke en jernalders bygdeborg.

Det er imidlertid ikke dokumentert samtidighet mellom murverk og gravminner på bygdeborgene. Fortolkningen av bygdeborgen som kultanlegg er så langt bare en hypotese. Man skal likevel ikke være fremmed for at bygdeborgen på Belsby også kan være et kultsted. Røysen på Østre Belsbyåsen ligger uten hegning. Dersom røysene skulle være like gamle og fremkommet som en del av den samme gravskikken, da er det neppe sammenheng mellom åsrøys og bygdeborg.

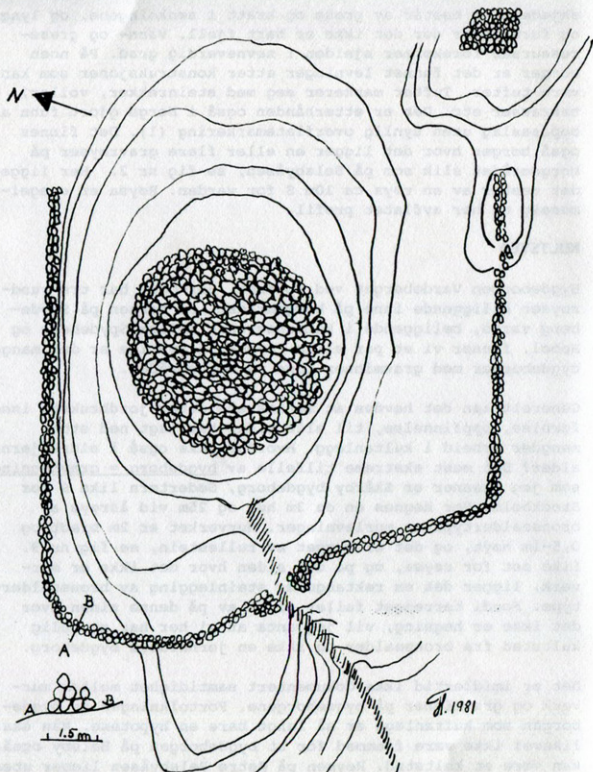

Fig. 9. Bygdeborgen (gravhegning) på Skårby, Salem sn.
Sødertörn, S for Stockholm. Røysa er 25m tverrmål og 3m høy.

LOKALISERING

Bygdeborgene kan tilsynelatende være lokalisert hvor som helst i et bygdelag. Beliggenheten kan være midt i bygda, i randen av bebyggelsen, langt til skogs eller på en holme i et vann. Den egentlige lokaliserende faktor for bygdeborgene er ikke kjent. Egnede koller og knatter er like ofte ikke brukt som de er brukt til bygdeborger. Mitt inntrykk er at bygdeborgen vanligvis ligger svært "besværlig" til for den bebyggelse den skulle betjene. Dersom meningen var at folk i hui og hast skulle få med seg sine verdisaker dit opp i ufredstider, er det mange bygdeborger som er uegnet. Skulle en dertil ha med seg husdyr, gamle folk etc., tror jeg at atkomst og fravær av vann, beiteressurser osv. medfører at de fleste bygdeborger av praktiske grunner har vært utjenlige som tilfluktssteder.

Gamle veifar går mange steder like forbi bygdeborgen. Til nå har det ikke vært mulig å knytte kommunikasjonslinjer og bygdeborger konkret sammen.

Fra de fleste bygdeborger er det som regel god utsikt. Vanligvis kan man overblikke brede bygdelag. Det er også fastslått at man mange steder kan se fra en bygdeborg til en annen. Man har derfor forestilt seg at bygdeborgene også kan ha hatt en funksjon i samvirke med vardene.

Bygdeborgene i Varteig atskiller seg ikke fra den generelle oppfatning kulturhistorikerne har av bygdeborgen - vi vet ikke hva de har vært brukt til.

Det er forfatteren som har laget alle tegningene i artikkelen. Han har også vedlagt en fyldig kilde- og litteraturoversikt. Denne må pga. plasshensyn utgå, men alle interesserte kan få en kopi ved å henvende seg til redaksjonen.

DA VARTEIG I.F. VANT SIN FØRSTE LAGPOKAL I FOTBALL.

av Olaf Askersby.

Varteig I.L. feirer 60 års jubileum i 1991 og det er kanskje aktuelt å fortelle om da laget vant sin første lagpokal.

Det var mandag 6. juni 1938. Det var annen pinsedag og Varteig I.F. var innbudt til åpningen av Degernes I.L.'s idrettsplass. Da vi stod og ventet på lastebilen som skulle kjøre til Degernes, gikk diskusjonen om Norges landskamp mot Italia i VM. Kampen hadde gått dagen før, og Norge tapte 2-1 etter ekstraomganger (Norge fikk annullert et mål i slutten av annen omgang). Italia hadde en centerløper som het Piola, og det var han som laget seiersmålet for Italia. Sverre Belsby som var centerløper i Varteiglaget, sa da vi skulle gå opp på bilen: "Jeg får vel kopiere Piola idag, jeg da". Været var grått og skyet og truet med regn, men da vi kom til Degernes, klarnet det opp, og solen kom fram.

Lagene skulle møtes i Bøndernes Hus og her var det yrende liv. De fire lagene som skulle delta i åpningsturneringen, var foruten Degernes I.L., Os I.F., Aremark I.L. og Varteig I.F. Med musikk i spissen marsjerte lagene til idrettsplassen, og da de kom dit og tok oppstilling på banen, tok deres drakter i rødt, blått og hvitt seg flott ut. Etter at formannen i Degernes I.L. hadde holdt tale og erklært banen for åpnet, kunne fotballkampene begynne.

I første kamp møttes Os og Degernes, og her vant Degernes 1-0. Så skulle Varteig og Aremark spille. Dengang kom det ut en lokalavis i Rakkestad som het "Lokalposten" og her skal gjengis avisens referat av kampen:

"

Varteig 6 - Aremark 1

Adskillig penere spill og ballbehandling ble publikum vidne til i kampen mellom Varteig og Aremark. Det sistnevnte lag stilte med mange reserver og ydet en forholdsvis svak motstand mot det veltrenede Varteiglag.

Varteig scorer sitt første mål allerede etter et par minutters spill etter en tabbe av Aremarks keeper. Etter et kvarter øker Varteigs center til 2-0, og etter ytterligere 5 minutter øker den samme spiller til tre, og i det 23. minutt sitter den 4. der. Omgangen går altså ut med 4-0 ledelse til Varteig. Noen minutter ut i annen omgang scorer Varteigs ytre venstre lagets 5. mål og nr 6 lå der straks etter. Aremarks trøstemål kommer ved ytre venstre som scorer flott i åpent mål, noen minutter etter hadde han et farlig skudd som ble reddet av keeper. Kampen resulterte altså i at Varteig seiret 6-1. Den store seier må også sies å være fortjent. Varteigs spill var imponerende, at laget en tid har hatt trener fra Sarpsborg var ikke vanskelig å se."

Degernes og Varteig skulle møtes i finalen. Varteig fikk ikke mer enn et kvarters pause etter første kamp før de måtte spille igjen. Her er "Lokalposten"s referat:

"

Varteig 2 - Degernes 1

Etter et kvarters pause stilte Varteig atter opp mot seier herren fra 1.runde, Degernes. Hjemmelaget gjorde en meget god innsats. Varteig så nu ut til å ta det litt med ro for å beholde kreftene til annen omgang. Midt i omgangen tar Degernes ledelsen ved centerløper, og omgangen går ut med 1-0 for Degernes. I annen omgang blev det betydelig hårdere spill. Begge lag satte nu alle kluter til for å erobre pokalen. Varteig utliknet etter 5 minutters spill. Derefter kom en periode som var dagens mest spennende. En tid så det stygt ut for at hjemmelaget skulde hale seieren på sitt overlegne pointstall, men indre venstre scoret Varteigs seiersmål i omgangens 23. minutt. Degernes går nu ekstra hårdt på, men makter ikke å utlikne. I de siste 5 minutter av kampen blev 2 spillere lettere skadet og måtte forlate banen, så begge lag spilte med 10-manns lag. Teknisk sett var Varteigs spill betydelig bedre enn Degernes, men hjemmelaget hadde en fart og kondisjon som noen hver kunne misunne dem."

Så langt referatet i "Lokalposten". Det hører med til historien at Sverre Belsby, som i kampen spilte indre vensstre, kopierte Piola som han sa, idet han scoret seiersmålet i finalen.

Varteigs daværende formann, Otto Brenne, tok imot pokalen på en tilstelning om kvelden. Det skulle gå 13 år før fotball-laget erobret sin pokal nr 2. Det var i en turnering i Ullerøy i 1951. Men både friidrettsgruppa og især orienteringsgruppa hadde i mellomtiden erobret svært mange lagpokaler. Grunnen til at det er brukt Varteig I.F. er at det ble byttet navn til Varteig I.L. etter krigen.

Det har ikke lykke oss å finne fotografier fra den omtalte turneringen. Vi håper imidlertid at de nedenforstående kan være gode erstatninger.

Varteigs seierslag mot Tune i kretskamp 14.6.36. Foran: Anders Sælid, Rolf Fraugerud, Emil Bergerud. Bak: Henrik Sælid, Johan Sælid, Otto Brenne, Oskar Lunde, Reidar Lunde, Erling Lunde, Asbjørn Olsen "Nussen", Arthur Lunde.

Fra pokalkampene på Belsbybanen 23.7.1939.
 Deltagere: Os, Degernes, Slitu og Varteig.
 Fotografiene tilhører Varteig I.L.

VEI FRA VARTEIG KIRKE OVER TIL HAFSLUNDØY.

Innledning ved Martin Dehli.

Denne hovednerven i Varteigs veivesen har en lang og "slit-som" historie.

Allerede i 1883 ble det søkt om vei fra Kultorp til Hasle, og i den anledning skrittet Anders Sælid opp strekningen. Han ønsket en vei- og ferjeforbindelse over Nipa og Rødsøen (Hafslundsøy) til Sarpsborg. På denne var det anlagt en ny vei som stoppet 300 alen fra Nipa. Dersom hans drøm om en sammenhengende forbindelse mellom Sarpsborg og Varteig kirke gikk i oppfyllelse, kunne Varteigs befolkning "imøtese en litt blidere fremtid", mente han.

I 1894 ble saken tatt opp igjen, denne gang av oppsittere Ovaskogs og Neaskogs, men først i 1898 ble det mer alvor i arbeidet da en oppnevnt veikomite la fram sin innstilling om hovedveianlegg Varteig kirke - Nordby på Hafslundsøy. Denne blir gjengitt nedenfor.

Både amtsingeniøren og amtstinget stilte seg positive til vei- og bruanlegg på denne strekningen. Viktig var det at det ble bygd bru over Grøtet sør på Hafslundsøy, og at det ble anlagt vei like til Nipa. Dette var ferdig i 1902.

Men på Varteigsiden oppstod mange problemer, blant annet med grunnavståelse og bidrag til veibyggingen som var lovet, men falt bort. Lensmann Martin Larsen hadde hele tiden vært en pådriver, men da han gikk av som lensmann i 1911, ble arbeidet med veiplanen overtatt av hans etterfølger, lensmann Anders Næss.

Våren 1912 var saken kommet så langt at amtmannen besluttet å fremme veianlegget Kultorp, Nipa, Nordby. Sommeren 1913 vedtok Varteig herredsstyre å ta opp et lån på 25000 kroner vesentlig til dette hovedveianlegget. Stortinget bevilget også 21000 kroner til formålet. I 1917 var brua over Nipa ferdig, men først i 1923 kunne den nye fylkesveien fra Sarpsborg over Hasle til Varteig kirke åpnes.

HOVEDVEIANLÆG.

VARTEIG KIRKE - NORDBY.

Det tør ansees som almindelig anerkjendt, at lette Kommunikationsmidler er en nødvendig Betingelse for Næringsveienes Opkomst og dermed følgende større økonomisk Velvære, og at dette særlig gjælder vort Lands Modernæring nemlig Jordbruget og dets Binæringer. Der anvendes derfor ogsaa hvert Aar ganske enorme Beløb til Forbedring af vort Lands Kommunikationsvæsen, hvorved ogsaa dets Veinet stadig øges, idet der hvert Aar anlægges en stor Del nye og tidsmæssige Veie. Smaalenenes Amt, der jo ogsaa har en heldigere Beliggenhed end de fleste andre Amter, staar i denne Henseende ikke tilbage, og det er derfor nu gennem alle dets Bygder - Varteig undtagen - tidsmæssige Veie til dets Byer eller Jernbanestationer.

Varteig er jo forholdsvis vidstrakt og har saaledes meget spredt Bebyggelse, hvorfor det trænger et forholdsvis vidstrakt Veinet; men uagtet Bygden er den fattigste og, hvad Folkemængden angaar, den mindste af Amtets Bygder og dog i Lighed med disse efter sin Matrikelskyld svarer sin Del til Veiudgifterne for Stat og Amt, har den ikke i flere Menneskealdre faaet den mindste Stump Hovedvei. Bygden har saaledes inden sin Østgrændse kun i en Længde af 6 Km. den antagelig for Aarhundreder siden anlagte "Rakkestadvei", hvorpaa dog kun i en Længde af $1\frac{1}{2}$ Km. den større Del af Bygdens Færdsel falder. Forholdet er enestaaende ikke alene i Amtet, men formentlig ogsaa i det hele Land, dog Ansaret herfor paahviler Bygdens egne Beboere, som ikke har gjort Krav paa Støtte paa de offentlige Veimidler, men har ladet sig nøie med, hvad de har havt.

Vistnok vilde en tidsmæssig Vei gennem Bygden til Ise Station hjælpe betydelig; men siden Sarpsborgs næsten enestaaende rappe Opkomst, der antagelig ogsaa vil fortfare og gjøre Byen med Omgivelser til et af Landets betydeligere Trafikcentre og som følge deraf et af de bedste Markeder for Jordbrugsprodukter, saa vil Bygden være bedst tjent med at faa en tidsmæssig Vei langs gennem den vestre Del - den saa-

Wirkung der:

Nilov - Stolchus 7628m

Fallighusel. 7228 "

Moa = 6628

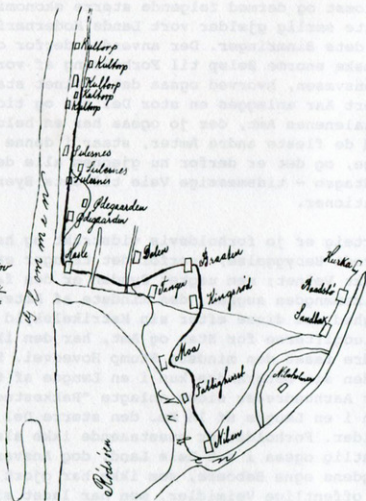
Kingswood = " 5778.

Hasle = . 4608"

Killbuck " 1700 "

Kilen = Flæse gangsti i fjeld og stor
Flæse = Kullerup almindelig $\frac{30 \pm 0}{m}$ gaards-
vei 2908 m.

Kulltorp: Skolehuset roderwi
1700 m

Kopi av rodekart fra slutten av 1800-tallet. Kopien er utlånt av Yngvar Kingsrød.

kaldte "Kirkefjærding" - direkte paa Sarpsborg. Derved vilde jo denne, den større Del af Bygden, blive endog betydelig heldigere stillet end Østenskaugs. Veien vilde jo upaatvivlelig med Tiden ogsaa blive en Gjennemgangsvei, hvorved Bygden vilde komme i nærmere Berørelse med de ovenfor liggende Distrikter, Skantebygden og Ousbygden, og Ovenskaugs faa en lettere Forbindelse med Gautestad Station.

Naar man har faaet denne Vei til Sarpsborg, saa bør der formentlig blive Spørgsmaal om Hovedveianlæg tvers gennem til Ise Station eller en Forbindelseslinie mellem de to Hovedlinier. Bygden vilde alligevel ikke blive heldigere stillet end ialfald enkelte andre af Amtets Bygder, som Ex. Eidsberg, der er en af Amtets rigeste og har tre Jernbanestationer og et Stoppested inden sine Grændser. Bygden har to Linier fra Syd mot Nord, nemlig fra Dramstad til Askimdelet og fra Finhuset til Momarken, to Linier tversover, nemlig fra Grønnesund til Rødenæsdelet og fra Askimdelet til Momarken, og endelig anlægges nu en meget kostbar Vei fra Huseby til Eidsberg Station med Sidelinie til Bjørnerud.

Der har været anført, at man først burde faa Hovedvei fra Kirken til Ise Station, da dette lettere vil kunne gennemføres, Men hertil bør bemærkes, at det formentlig vilde blive langt vanskeligere sidenefter at faa den langt vigtigere Vei direkte paa Sarpsborg, og om en saadan Tverlinie ikke i nogen overskuelig Fremtid vil komme istand, saa vilde det, naar man havde de to Gjennemgangslinier, blive en forholdsvis let Sag og ikke overskride Bygdens Evne efterhaanden at faa dens Veinet forøvrigt i nogenlunde tidsmæssig Stand.

Der var inden Fredrikstad Tømmerdirektion for endel Aar siden under Overveielse Stængning af Nipas øvre Løb ved en Jordvold for derved at undgaa den stærke og for Flødningsindretningene ved Hafslund meget generende Strøm ud gennem Grøttet, og Veibestyrelsen har for Veianlæggets Vedkommende ogsaa havt under Overveielse en saadan Jordvold, hvorpaa Veien kunde lægges samt udarbeidet Beregninger over, hvad et saadant Arrangement vilde komme til at koste og fundet, at dette vilde blive betydelig billigere end en Bro, hvorhos Vedligeholdelsesomkostningerne ved en saadan jo vilde bortfalde. -

Men siden Hafslunds Eiere nu har besluttet, at Tømmerflødningen til Bruget skal foregaa gjennem Nipa, er man jo alene henvist til Bro.

Denne maa ogsaa bygges med saa stort Løb og saa høi, at den ikke under Høivandstand kommer til at hindre Tømmerflødningen, hvorhos der kræves store Jordfyldninger ved Siderne for at faa Veien iflugt med Broen, og det vil derfor blive et meget kostbart Anlæg, ja, efter de gjorte Beregninger over Kroner 40.000,00. Da der efter Amtsingeniørens Raad tænkes for det første kun at ansøges om et mindre Stykke Vei, nemlig fra Nordby til den rodelaygte Vei ved Kultorp eller - for at undgaa Kindalbakkerne - muligens lidt længere op, saa vil Veien jo ansees for at kunne blive for de paagjældende Dele af Varteig, og naar ikke større Distrikt, saa vil, efter hvad Amtsingeniøren har udtalt, og som jo rimeligt er, Veivæsenet neppe skride til et saa kostbart Broanlæg, uden at der ydes et ganske betydeligt Distriktsbidrag.

Vistnok vil Anlægget komme, om ikke direkte saa dog indirekte, ogsaa Bygdens østlige Del tilgode, da en tidsmæssig anlagt Hovedvei, der tillige kommer til at optage Bygdens største Færdsel, jo vil i nogen Mon lette dens Veihold, og en større Opkomst i de paagjældende Dele af Bygden og dermed øgedes Formue og Næringsværdi vil øge Skatteevnen; men man har alligevel anseet det rettest at søge Bidraget tilveiebragt ved frivillig Tegning og saaledes undgaa Udgifter paa Kommunen.

Underskrevne Komité, der ved et Massemøde paa Furuholmen den 12te d.Md. blev valgt til at forberede Sagen og særlig fik i Opdrag at faa tegnet frivillige Bidrag, henvender sig derfor til Eiendomsbesiddere og andre Næringsdrivende i de paagjældende Dele af Bygden om saadant Bidrag. Om end det mindste modtages, vil det dog forstaaes, at der, hvis Hensigten med Tegningen skal naaes, maa gribes til noget større Beløb.

Som Exempel paa, hvilke Ofre man andensteds har bragt, for at faa tidsmæssig Vei, kan anføres, at der paa de mere interesserede Gaarde ved et Bygdeveisanlæg, som nu paagaar i Degernæs (Skammelsrud - Velund) er tegnet over Kr. 200,00 pr. Skyldmark.

Da Bidragene for mange vilde falde trykkende, hvis de skulde udredes underet, maatte det jo gaa an, i Lighed med, hvad som ret ofte sker ved Anskaffelsen af Agerbrugsmaskiner, nemlig at de enkelte eller flere sammen optager Laan dertil. Formentlig vil Sparebanken ved Laan i saadant Øiemed om saa ønskes ogsaa give en længere Tilbagebetalingstid, f.Ex. 10 Aar. Udredelsen af større Bidrag vilde jo paa denne Maade blive mindre følelig.

Omskrevne Veianlæg er jo et meget vigtigt Bygdeanliggende, ja vel det vigtigste siden Varteig blev egen Kommune, og det maa derfor ansees billigt, at alle Interesserede efter Evne bidrager saa noget nær i samme Forhold, hvorfor nok de allerfleste vil anse det som en Æressag at svare sin Del; men man har alligevel tænkt, at Tegningen for det første burde ansees som foreløpig - altsaa ikke bindende - førend man faar se, om saa vil ske.

Om Komitéen end, som anført, særlig henvender sig til Eienomsbesiddere og andre Næringsdrivende i de paagjældende Dele af Bygden, saa er det jo selvsagt, at den med Taknemlighed modtager ethvert Bidrag, og den nærer det Haab, at Beboerne østenskaugs ogsaa rækker en hjælpende Haand i dette vigtige Anliggende. Bidrag kan tegnes hos enhver af Komitéens Medlemmer, som ogsaa hver i sin Grænd vil henvende sig til de enkelte derom.

Som bekjendt har ommeldte Veianlæg længe været paatale, og der har ogsaa gaaet mange Aar hen siden der til Herredsstyret indløb Andragende fra en stor Del af Bygdens Opsiddere - ogsaa østenskaugs fra - og Herredsstyret i den Anledning henvendte sig til Veibestyrelsen; men Amtssingeniøren har, Væsentlig paa Grund af de meget kostbare Broanlæg baade i Grøttet og over Nipa, stillet sig meget tvivlende. Anderledes nu. Siden en betydelig Gjenfyldning i Grøttet vil dersteds kun trænges en mindre Bro, og da Opførelsen af denne, hvortil Beboerne paa Rødsøen, efter hvad der er oplyst, har tegnet betydelige Bidrag, er sikret, har dette givet Sagen et saadant Stød fremad, at det nu, efter hvad Amtssingeniøren har udtalt, alene beror paa, om der kan tilveiebringes tilstrækkeligt Distriktsbidrag til Bro over Nipen. Ligeledes har Amts-

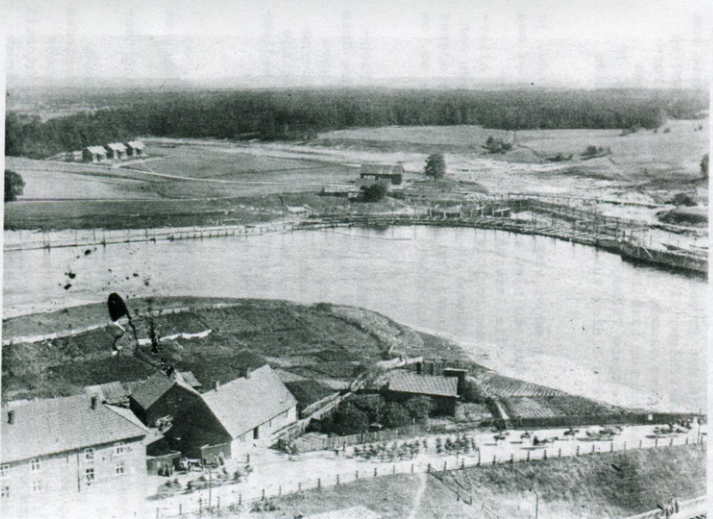

Foto fra 1899 med Grøte bru (under arbeid) i bakgrunnen.
Bildet er tatt i forbindelse med en militærmanøver og det er
soldater vi ser på veien foran Tarris i forgrunnen. Original
i Borregård samlingen.

ingeniøren udtalt, at det - just nu er den rette Tid til at føre Sagen frem, da det vil falde lettest at faa underet vedtaget Opførelse af de to Broer.

Komitéen har troet at burde forud for Bidragstegningen give nærværende lille Oversigt og Redegjørelse i Haab om ogsaa derved at tilvende Sagen Opmærksomhed og vække Interesse for Grund af Mangelen paa tilstrækkelig Distriktsbidrag ikke maa gaa forbi.

Grund af at Bygden, som udgjørende en afsidesliggende og lide paaagtet Del at et andet Præstegjæld i Menneskealdre var forsoemt, har der siden Adskillelsen været mange Krav, men de er dog efterhaanden afhjulpne, og vistnok er det foreliggende et med de største, men vil jo ogsaa gaa, - hvis vi "løfter i Flok".

Varteig, i den valgte Veikomité, 20. Juli 1898.

And. Engebraaten. Joh.s Hasle. M. Larsen.

C.H. Lilleng. Thor Bø.

Varteig Rør

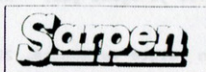
Aut. rørleggermester Gudmund Bøe

La IKKE V A R T E I G R Ø R bli
historie. Benytt Dem av bygdas
rør!.firma. Alt i baderomsmøbler,
sanitærutstyr etc. Nipav.3, Hasle
Tlf. 09-131200 Mob.tlf. 094-53222

ERIK HOLMEN

Lås- og nøkkel-service

Pellygt. 32 - 1700 Sarpsborg - Tlf.(09)15 47 05

TLF. 15 72 00

L. Evensen efft. a/s

Kåper og jakker i pels - lammemokka
og nappaskinn - dame og herremodeller.

Lærvarer - plastryer - reiseartikler
pelskinn - gummifottøy - regntøy

Pellygt. 71, 1700 Sarpsborg

Hasle Handel

Velkommen til en moderne
nærbutikk med stort vareutvalg

Dagligvarer

Pengelotteri

Kjøttvarer

Tipping

Ferskvarer

Gaver

BRENTORV.

av Ole Kullerud.

Brenntorv er den sterkt omdannede, nesten svarte masse som finnes nede i myra. Opprinnelsesmaterialet kan være forskjellige slags moser, gressarter, lyng, kratt eller andre skogsvekster. Ved forbrenningsprosessen kan massen bli så findelt at partiklenes størrelse ligger mellom en milliondels- og en tusendels millimeter. Det er denne torva som egner seg best til brensel.

Torva ble tatt opp med en spesialspade (se INGA 1990) og tørket på bakken eller på hesjer. Brenntorv bør tørkes ned til 25% vanninnhold, middels brennverdi er da på linje med god bjørkeved eller som halvparten av brennverdien i steinkull. Ved forbrenning utvikles mye gass og en lett støvende aske. Det er anslått at 1/6 av landets myrareal, ca 5 mill. dekar, inneholder torv passende til brensel, og at nyttbar masse utgjør 5 milliarder m^3 (2 milliarder tonn).

Torv som brensel er kjent fra sagatiden. Fra et stykke vest for Lindesnes og nord til Finnmark er kysten trebar, og torv er det eneste lokalt produserte brensel. Brenntorv var allminnelig brukt til 1950-årene, da elektrisitetsutbyggingen kom for fullt og oljefyring kom i bruk. Utnyttelsen av torvforekomstene gikk enkelte steder så langt at fjellgrunnen ble blottlagt og all plantevekst ble umuliggjort. Jordloven inneholder nå bestemmelser mot dette.

Under begge verdenskrigene tok brenntorvproduksjonen seg sterkt opp, toppåret var 1943 med 2,1 mill. m^3 . Nå ligger produksjonen på ca 2000 m^3 pr år for hele landet.

I 1943 startet også produksjon av brenntorv i Varteig. Det ble da tatt ut torv på Fosseiene. Dette er ei myr i skogen til Knatterudfjellet som i 1943 ble eid av Edvart Nilsen. Det var Edvart Lervik fra Aremark, som da eide Rudskogen (Herrefjellet) i Rakkestad, som startet driften på Foss-

eiene. Brenntorven ble levert til Fredrikstad brenselsen-
tral.

Julius Kullerud som selv arbeidet på myra, har gitt opplys-
ningene. Han har også oppgitt navnene på en del av de som
jobbet der: Julius Kullerud, Johannes Kullerud, Karl Kasper-
sen, Ole Sagbakken, Kristian Bøe Lia, Einar Kokkim, Jonny
Dueholen, Arne Tangen, Henrik Bohinen, Jon Dybedal, Petter
Dybedal, Benjamin Dybedal, Bjarne Hassel, Kolbjørn Hassel,
Øivind Nilsen, Otto Årbu, Arthur Bredholt, Hilmar Bekkhus,
Harald Skau Lia og Arne Nilsen (bas). Noen av disse karene
hadde losji på Åsen.

Vi har ikke noe fotografi fra Fosseiene men viser istedet et
fra torvstikking på Sauemyra i 1930-åra.

Fra høyre: Johs. Sulusnes, Kristian Sulusnes, Jørgen
Sulusnes og en ukjent fra Hafslundsøy.

DE KONGELIGE SAGER PÅ ISE.

av museumsdirektør Sven G. Eliassen.

De eldste og fleste industritiltak i Varteig var knyttet til bekker, stryk og småfosser. Kvernene kom lenge før sagbrukene, og i et skjøte datert helligtorsdag 1472 hører vi om de to nederste kvernfosser "i Issæ", som hr. Alf Haraldsøn eide. Det var ganske sikkert kverner i Varteig flere steder langt tidligere, og det var gjerne embetsmenn, kongens menn og velstående bønder som førte an. Som vi har sett, drev presten Alf Haraldsøn de første registrerte kverner ved Isefossen, og Tune prestegård eide fra gammelt av kvernstedet ved Håkafooss. Hafslund gods overtok kvernbruket her på 1700-tallet, og anla i 1812 en ny kvern, som ble kalt "Stormølla ved Ise". Den var svært moderne for sin tid, og det var stor virksomhet og mye trafikk her. Garnisonen i Fredrikstad var blant dem som fikk malt sitt korn på Håkafooss, og både malingen og transporten ga arbeid til mange. - Ennå i dag er det mølledrift ved Ise, og det er kanskje denne virksomhet stedet er mest kjent for. - Men vi skal heller ikke glemme de kongelige sager, som i noen tiår ga arbeid til mange hender.

Vannkraften i Isefoss dannet grobunn for en betydelig næringsvirksomhet før Sarpsfossen fikk noen særlig betydning. Også den eldste registrerte sagbruksdrift var knyttet til Isefoss og Varteig. Sagene ved Ise og Årbu hører til de tidligste i landet og kom på begynnelsen av 1500-tallet. Kongen og kongens menn anla de første og største sagbruk, som krevde både kapital og teknisk kunnen. Ennå på den tid var det igjen noe brukbar skog i Varteig og bygdene omkring, selv om mye av den allerede var hugget og eksportert som uskåret last. Det sies at brygger og damanlegg i Amsterdam og andre hollandske byer for en stor del er fundamentert på tømmer fra Østfolds skoger. Tilgang på sagtømmer ble derfor et stadig større problem.

Sagbrukene som ga foredlet trelast, kom til å revolusjonere næringslivet i de ytre Østfold-bygder, og var med på å danne

grunnlaget for byenes fremvekst. Varteig kom her til å spille en sentral rolle i den første fase omkring 1600 og var i industriell sammenheng mer betydningsfull enn i dag. - Lensherren drev tidlig på 1600-tallet de to kongelige sager ved Ise gjennom sine fogder, som avla regnskap for driften. Gjennom regnskapene kan vi ane konturene av et for sin tid avansert samfunn med mange mennesker i virksomhet. Ise var langt på vei et selvforsyningssamfunn, som foruten å produsere sagvirke og mel, fremstilte sine egne forbruksvarer. Men råvarene måtte kjøpes inn utenfra. På utgiftssiden registrerer vi således at det ble kjøpt inn slaktedyr fra Tune og andre steder. Even Grålum var fast leverandør av slaktefe til arbeidsfolkene ved Isesagene. Dyrene ble slaktet og tilberedt på stedet, og kvinner var sysselsatt i dette arbeid. Foruten kjøtt ga dyrene både huder og skinn som var nødvendighetsartikler. Korn ble levert inn til maling på Ise-kvernene. Noe gikk til brød og andre bakevarer, som ble bakt av lokale bakstekoner. En betydelig del av kornet ble til malt og øl, og egne bryggerkoner besørget bryggingen. Øl var mye mer dagligdrikk den gang enn nå, og voksne folk konsumerte i gjennomsnitt et par liter om dagen. (Men dagligølet holdt en lav alkoholprosent. Til gjengjeld var høytidsølet desto sterkere.) - Mat og drikke som en del av lønnen var ikke uvanlig i tjenesteforhold helt opp til våre dager.

De som arbeidet ved de kongelige sager var stort sett bønder i nabolaget, og noen av dem var pålagt pliktarbeid. Dette gjaldt f.eks. Svend Helgeby, Amund Rød og Oluf Nordby fra "Øen" (Hafslundsøy) på midten av 1600-tallet. Sagbruksarbeidet var sesongbetont og foregikk helst i sommerhalvåret når det var vann nok i fossen. Sagene ble derfor kalt flomsager. Sagbruksdriften trengte foruten sagbruksarbeidere, fagfolk som smeder, hjulmakere og tømmermenn. De skulle bl.a. utbedre og fornye sagbruk, renner, redskap og annet utstyr. Dette arbeidet foregikk de tre - fire måneder sagene var ute av drift. Alt materiell som gikk med, er nøyaktig bokført i våre regnskaper fra begynnelsen av 1600-årene. Her kan vi f.eks. lese at sognepresten i Tune, Niels Mikkelsen, i 1618 leverte utstyr til den ene Ise-saga for 18 riksdaler. Han var selv sagbruker, og det forteller litt om presterollen

den gang. Prestene hadde mange gjøremål ved siden av selve prestegjærningen, og vi husker at den første registrerte Ise-kvernen var knyttet til en prest. - Også bøndene fikk gjennom sagbruksvirksomheten og alle de næringer den trakk med seg, mange flere ben å stå på. De fikk nye muligheter til fortjeneste gjennom arbeid ved sagbruk og lenser og ved kjøring av tømmer og bord. I tillegg var det som vi har sett, mange flere næringer knyttet til selve sagbruksmiljøet og produksjonsapparatet. Ikke minst det store behov for mat og drikke skapte mange kvinnearbeidsplasser i Varteig den gang.

Fløting av tømmer og transport av ferdige sagdeler var viktige ledd i sagbruksnæringen. Bønder som bodde langs Glomma og ved sideelvene, fulgte tømmerstokken på dens vei til sagbrukene. Og bønder på strekningen fra sagfossen til utskipingsstedet tjente gode penger på kjøring av trelast. Slike bønder ble gjerne kalt bordkjørere, og det var ment som et skjellsord fra myndighetenes side. Bøndene skulle helst bare holde seg til jordbruket og ikke drive med annet inntektsbringende arbeid. Likevel var de aller fleste bønder som hadde gårder i nærheten av tømmerkog, fløtningselver, lenser, tømmervelter, sagbruk og bordtomter, på en eller annen måte aktivt knyttet til sagbruksnæringen. - Transport av ferdige sagdeler foregikk for det meste med sleder på vinterføre. Fra Varteig ble den ferdige skuren ført til "Stranden" i "Gamlebyen" (Sarpsborg) og videre til den gamle havnen Buene, der hollenderne kom med sine skuter og hentet lasten. Sagdeler fra de to kongssagene i Varteig ble solgt til hollendrne for 9 riksdaler pr. storhundre (120 stk.). Den lange og kostbare transporten fra produksjonssted til utskipingshavn var en av årsakene til at Varteig-sagene senere på 1600-tallet ble utkonkurrert av storsagene ved Sarp. - Et annet problem som var felles for de fleste sagbrukere, var tilgangen på tømmer. Pga. uthuggingen måtte man dra stadig lenger inn i landet for å få tak i gode tømmerkvaliteter. Det ble etter hvert vanlig å kjøpe tømmer ved Øvre Glomma, der skogen fremdeles sto tett og fin. Men ennå på begynnelsen av 1600-tallet ble det meste av tømmeret som ble skåret på de kongelige sager i Varteig, kjøpt lokalt, og mye av det kom fra Øvre Tune. Kronen kjøpte mellom 30 og 50

Gensidige Bætt og Rangfølgerne
 i Vinnens Løgn som siges paa
 Dens Gælder og Løn og i Hæder og
 af Bætt og Rangfølgerne som siges paa
 som Dens Gælder og Løn som siges paa
 i alle Vinnens Løgn og i Hæder og

Bætt og Rangfølgerne
 i Hæder og Rangfølgerne

Vinnens Løgn og i Hæder og
 i Hæder og Rangfølgerne

i Hæder og Rangfølgerne
 i Hæder og Rangfølgerne
 i Hæder og Rangfølgerne
 i Hæder og Rangfølgerne
 i Hæder og Rangfølgerne

i Hæder og Rangfølgerne
 i Hæder og Rangfølgerne
 i Hæder og Rangfølgerne
 i Hæder og Rangfølgerne
 i Hæder og Rangfølgerne

i Hæder og Rangfølgerne
 i Hæder og Rangfølgerne

Utdrag av fogdens regnskap over utgifter ved De kongelige
 sager i Varteig i 1611. Viser regnskapside med bl.a. lønn
 til sagemestere.

tylfter tømmer pr. år, og det var ikke meget når vi sammenligner med sagbruksdriften ved Hafslund noen tiår senere. Utbyggingen av storfossen Sarp og annen konkurranse førte da også til at eksportsagene i Varteig etter hvert ble nedlagt. Noen av dem fortsatte som bygdesager for det lokale marked.

Den direkte kontakt bøndene via trelastnæringen fikk med utenlandske kjøpmenn ga dem mulighet til mang en nyttig handel, selv om slik direkte handel som gikk utenom byene og deres privilegier, var strengt forbudt. Men det var vanskelig å føre skikkelig kontroll, og også de fremmede kjøpmenn likte stort sett best å handle med bøndene direkte. Bøndene fikk ofte nødvendighetsartikler som korn, salt, øl og tøy i bytte for sine varer. På den måten fikk også Varteig en direkte føling med den store verden utenfor, og Ise var på den tid et levende nærings- og arbeidsmiljø. Sagbruksproduksjonen her var aldri stor, og det var beskjedne kvanta trelast som ble eksportert fra de kongelige sager. Men næringslivet var konsentrert og mangesidig og gir interessante glimt av et minisamfunn i rask vekst. Foruten de to kongelige sager var det mange andre sagbruk i Varteig på 1600-tallet, og flere av dem ble drevet av borgere fra Fredrikstad. Også de kongelige sager ble etter hvert overtatt av driftige Fredrikstadkjøpmenn. - Under dagens bortgjemte idyll kan vi fremdeles finne mange gamle og spennende industriminne fra den gang Varteig sto på Europa-kartet.

HONDA®

hagemaskiner, gressklippere og jordfresere

SENTER

LANDBRUKSVERKSTED A/S

Iseveien, 1740 Borgenhaugen

tlf 163302 166336

FOREDLET KORN FRA ISE MØLLE
ORIGINALTAPPET FOR DET NORSKE LANDBRUK

Ise Mølle

1730 Ise Tlf. 09-132124

VARTEIG LANDHANDEL

KRISTIAN LUNDE

Dagligvarebutikk for hele bygda
Gaveartikler m.m.

VELKOMMEN TIL HYGGELIG HANDEL

BJARNE BERBY

Bensin – Olje – Bilrekvisita – Hydraulikk
Tobakk – Frukt – Sjokolade – Gaveartikler

1730 Ise

Telf.: 09-132180

SULUSNES PLANTESALG

VARTEIG Tlf. 031 31184
(ca 1km nord for Hasle trafo)
HVERDAGER kl 9-21

UTPLANTINGSPLANTER

STAUDE

GRØNNSAKPLANTER

Følgende historier skulle egentlig ha vært med i INGA 1990 men måtte av forskjellige årsaker utsettes til årets hefte.

OLE GRESSLØS OG ANDRE HISTORIER.

av Knut Roen.

De gamle "bussekøllene" i Østfold var noe for seg sjæl. På sett og vis var de jo arvtagere etter skysskarene og om dem går det jo også ganske mange historier. Det var for eksempel den om skysskaren som skulle skyssse et nyforlovet par. For-elsket som de jo var, ble det ganske mye kyssing bak kusken, ganske høylydt kyssing. Til slutt ble det for mye syntes han. Dermed snudde han seg, så strengt på de nyforlovede og sa:
- Høller de ente opp med kyssingæ, så sprenger de gampen for mæ!

Så var det skysskaren som hadde fast kjøring for sorenskriveren i bygda og som hadde beskjed om å sende regning en gang i måneden. Ved slutten av en måned kom regningen som avtalt med beløp og det hele. Men under summen hadde skysskaren skrevet "M.M.M.". - Hva i all verden betyr "M.M.M.", ville den strenge sorenskriveren vite.

- Jo det betyr "med mææ mi", svarte skysskaren.

Men det var jo bussekøllær saken gjaldt, ikke sant. Og ganske spesielt en blant dem: Ole Gressløs. Om historiene som går om ham er helt ut sanne og pålitelige, skal jeg ikke ha sagt noe om. Jeg husker et av mine første møter med ham, forresten. Jeg skulle i herredstyremøte i Varteig og tok bussen. Det var endel mennesker med til å begynne med. Men etterhvert var vi to igjen alene. Han så på meg noen ganger, granskende liksom. Han hadde vel aldri sett meg før. Til slutt kom det:

- Å langt ska du?
 - Å jeg, svarte jeg, skal da være med deg en beta oppover.
 - Helt opp, ville han vite.
 - Nei, bare til kirken, svarte jeg. Da spekulerte han litt.
- Men så kom det:

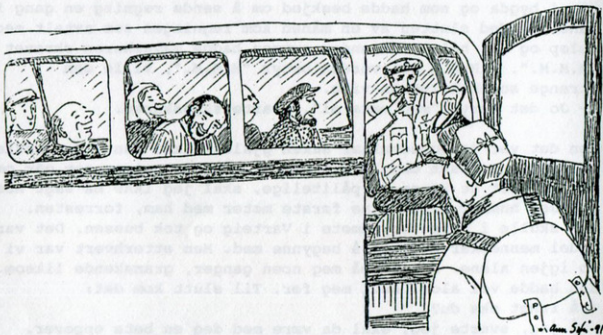
- Du er'nte prest du, vel?
- Nei, sa jeg, det er jeg nok ikke. Jeg skal i herredsstyremøtet.
- Du, sa han forundret, du er ikke medlem der du.
- Nei, jeg skal referere, sa jeg. Jeg kommer fra Sarpen.
- Å, er du bladkæll, æ, sa Gressløs.

Så finnes det jo en historie om Ole Gressløs som en nesten må si er blitt klassisk. Det skal være usagt, men det ble påstått at han kunne styre sin begeistring for folk fra Tune, - Hafslundsøy innkludert. En kveld han sto på Sarpsborg torv og skulle kjøre sistebussen hjem til Varteig, kom det en mann bort til bussdøren. Han hilste høflig og sa:

- Unnskyld, går denne bussen til Øvre Tune?

Da så Ole Gressløs på ham og så kom det:

- Det skulle ta sæ ut!

Øvre Tune??.... - Det skulle ta sæ ut!

NY BYGDEBOK, INTERVJU MED FORFATTEREN MARTIN DEHLI.

ved Solveig Rød.

Varteig kommune har nå bevilget penger til et bind 2 av bygdeboka. Det er Martin Dehli som har tatt på seg jobben med å skrive bygdas historie fra Varteig ble egen kommune i 1861 og fram til vi blir en del av storkommunen Sarpsborg.

Vi har intervjuet Dehli om arbeidet med den nye bygdeboka, men først noen opplysninger om forfatteren: Martin Dehli ble født i 1920 i Langesund, men vokste opp i Eidsberg. Han er utdannet lektor med historie som hovedfag. I 32 år var han ansatt ved Gjøvik gymnas, og han er fortsatt bosatt der. Oppveksten i Eidsberg, kona som er fra Fredrikstad og hytta i Saltnes gjør at han likevel har sterk tilknytting til Østfold. Dehli sier selv at han regner seg som eidsberging.

Dehli har en imponerende produksjon å vise til:

- Fredrikstad bys historie 1567 - 1940, 4 bind (det femte bindet utgis snart).
- Sarpsborg før 1839 - skrevet sammen med Erling Johansen og Lauritz Opstad.
- Bygdebok for Nes på Romerike (1800 - 1940).
- Bygdebok for Hobøl (1500 - 1800) er nå klar til trykking.
- Fredrikstad Blads historie - ble utgitt til avisas 75 års jubileum.
- Unger fabrikkers historie - skal utgis til bedriftens 70 års jubileum i 1992.
- flere historiske skrifter fra Gjøvik, bl.a. om Gjøvik kirke og Gjøvik høyere skole.

Hva skiller Varteig og andre kommuner du har skrevet om?

Hobøl er vel den kommunen som har en del fellestrekk med Varteig, men det som skiller er spesielt Varteigs bynærhet. Jeg må stadig skjele til Sarpsborg. Et av hovedemnene i del 2 blir veien over Hafslundsøya til Varteig. Det begynte tidlig med planer og utredninger, men ferdig ble den ikke før i 20-åra.

Olav Spydevold har gjort et kjempearbeid med innsamling av stoff. Det er mange "godbiter" i det Spydevold måtte la ligge, og jeg vil nok ta med noe av det. Selv om Spydevold har samlet mye, må jeg likevel sjekke kildene selv, og jeg har også funnet flere nye arkivkilder. Ellers er det mange markante skikkelser å lese om, og det er vanskelig å velge ut hva en skal ta med. Jeg beundrer spesielt sogneprest Jansen for hva han fikk utrettet til tross for sin dårlige helse. Han hadde virkelig et bredt interessefelt.

Hvordan er stofftilgangen?

Som nevnt er det en del å hente hos Spydevold. Han har f.eks. mye om det rike foreningslivet, særlig om musikk og kristelig virksomhet. Det er atskillig mindre om f.eks. politiske stridsspørsmål, og jeg må her bygge på en del erindringsstoff og avismateriale.

En historiker vil vel alltid føle mangler. Det kan f.eks. være protokoller som er blitt borte. I Varteig er det tilfelle med Forliksprotokollen. Dessuten er pakkesaker til formannskapet borte for en 10-årsperiode.

Noe stoff må jeg vel også la ligge pga. personvernet. Varteig er jo ei lita bygd der "alle kjenner alle". Imidlertid mener jeg at hendelser som på en måte "rammet" hele bygda, må med. Jeg vil også berømme komiteen og spesielt formannen Einar Brusevold for den store interesse de viser. Varteig Historielag og andre i bygda har også bidratt med viktig stoff, bl.a. har avisregistreringen spart meg for mye arbeid.

Hva blir forskjellen på dette verket og Olav Spydevolds bok?

Spydevold bruker jo en tematisk inndeling av stoffet. Jeg vil ordne det kronologisk. Fram til påsken -91 har jeg jobbet med perioden 1860 - 1914. Dette stoffet holder jeg nå på med å renskrive. Så skal medlemmene i bygdebokkomiteen lese igjennom det.

Hele bygdebokarbeidet skal ta 3 år. Fra sommeren av skal jeg ta for meg perioden 1914 - 1945, og det 3. året skal jeg skrive om tiden fra 1945 til kommunesammenslutningen. Ellers

vil jeg legge større vekt på på billedstoffet enn det Spydevold gjorde. Det er blitt slik at folk nå ønsker flere bilder og ikke så mye tekst. Her har billedkomiteen en viktig oppgave.

Har du noen ønsker i forbindelse med bygdeboksarbeidet?

Ja, det måtte være at folk i bygda tar en ekstra titt i kjelleren eller på loftet. Fremdeles finnes det nok en del papirer og protokoller rundt om i private hus. Det samme gjelder bilder. Selv om det er samlet mye billedstoff, kan det aldri bli for mye.

Vi takker Dehli for praten og gjentar oppfordringen: Ta en titt! Skulle du ha noe papirer fra en forening, eller bilder, så ta kontakt enten med noen i bygdebokskomiteen eller med Varteig Historielag.

Følgende er medlemmer i bygdebokskomiteen:

Einar Brusevold, formann, Ingemann Glenne, Kjell Lunde, Rolf Lunde og Torstein Wågsås.

Martin Dehli

VARTEIGSTOFF I AVISENE.

av Solveig Rød.

Da bygdebokforfatter Martin Dehli var på historielagets møte høsten -90, spurte han om noen kunne tenke seg å hjelpe til med å registrere stoff om Varteig i de gamle avisene. Synnøve Gundersen påtok seg jobben, og hun har til nå brukt bortimot 600 timer på å lese gamle aviser fra mikrofilm.

Det meste av det som har stått i avisene om Varteig eller vartinger, er nå registrert og oversikten er skrevet på data. Dehli har fått utskrift av disse registreringene, og han har sagt at disse er til stor hjelp i arbeidet med den nye bygdeboka.

Den første avisen som ble utgitt i Sarpsborg, het "Sarpen". Første nummer kom i 1856, men avisa er mikrofilmet bare fra 1860, så registreringene begynner der. De første årene utkom avisa bare onsdag og lørdag, senere kom den tre dager i uka og så hver dag.

Sent på høsten 1888 startet "Glommen". "Sarpen" var høyre-avis, "Glommen" var venstreavis. Det meste Varteig-stoffet finnes i "Glommen", så det er vel rimelig å anta at denne avisa har vært mest vanlig i Varteig.

De tidligste årgangene er selvfølgelig i gotisk skrift. Utover mot århundreskiftet dukker de første "moderne" bokstaver opp. Det var gjerne annonser som var satt med denne typen skrift. Omkring 1915 forsvant de gotiske bokstavene helt fra avissidene.

Synnøve Gundersen har nå registrert alt stoff i de to avisene fram til 1920. Aviser fra årene etter dette blir registrert i regi av Borgarsyssel museum og Tune Historielag.

Varteig Historielag har selvfølgelig også kopi av registreringene. Den finnes på kontoret og kan lånes av de som måtte være interesserte. Mikrofilmene må lånes på Sarpsborg Bibliotek.

Noen smakebiter fra de gamle avisene.

De første årene besto Varteig-stoffet mest av annonser om tvangsauksjoner og en og annen annonse om ledig jobb for "tjenestepige" eller "tjenestekarl". Det er kanskje naturlig å tro at avisstoffet i forrige århundre var noe annerledes enn nå, men det stemmer ikke. Også den gang var man opptatt av voldsomme hendelser, ulykker og mer eller mindre "unormale" forhold. Vi kan f.eks. nevne en overskrift fra 1883: "Ku som gikk i havnen fikk høiere bakben hugget av." Lengre nede kan en lese at det var naboen som for å hevne seg, hadde brukt øksa på den stakkars kua. Noe tid senere kan man lese at naboen dømmes for dyremishandling.

"Frantseguttenes" mange bravader var også godt avisstoff. Ellers meldtes det ofte om drukningsulykker og branner. I 1878 var det skogbrann både ved Hasle og på Lunde. Og det får nesten et tragikomisk skjær når man i 1911 kan lese om brannen hos vognmann Albert Berby på Ise. Folk fra Haga Hoell kom raskt tilstede og hjalp til med slukkingen, men brannvesenet fra Sarpsborg "kom med 6-toget fra byen"!

Apropos jernbanen, så kom de første artiklene om Østre linje allerede i 1871. Høsten 1872 ble den nye jernbanelinjen en gjenganger i avisene. Man kan se at det stadig er tale om Varteig stasjon, og først i 1886 blir navnet forandret til Ise stasjon.

Folks inntekter var godt avisstoff også den gang. I 1885 kommer den første oversikten over bygdas største skatteytetre. Utover på 1890-tallet kommer så utskrift av kirkebøkene. Her får vi oversikt over antall "fødte, konfirmerede, døde og viede i prestegjeldet". Og apropos vielser, så kom man i 1899 lese at det i Varteig kirke har foregått en brudevielse på tysk. Det var en tysk arbeider ved Hafslund, Leonard, som giftet seg.

På 1880-tallet begynner man med referater fra "kjente" menns begravelser. Den første dødsannonsen stod i 1890. Det var kirkesanger Olsen som da var død. Noen dager senere stod det takkeannonse fra enkefru Olsen, og enda et par dager senere kommer det minneord om den avdøde.

I 1886 står det at Marius Rognerud har avlagt eksamen ved Kalnes Jordbruksskole. Muligens er han den første fra Varteig som har gått på Kalnes? Videre er det flere ganger nevnt folk som har fått en eller annen utmerkelse for godt dyrestell. Premien kunne f.eks. være en bibel, eller som denne notisen fra 20. januar 1897: "Foreningen til Dyrenes Beskyttelse har gitt 2 sølv Teskjeer til Andrine J. Mærders-hytten for særdeles omhyggelig Behandling af Husdyr".

Dyr var godt avisstoff. Det er flere notiser om både hester, okser og til og med haner som har fått premie på dyreskuer. Det meldes også om trillingfødsel av kalver på Klemsdal, firflingfødsel av sau på Bergby, prektig hønseegg på 107 gram på Knatterud og gris som gjeter sauer! Også ville dyr ble omtalt. I "Glommen" fra 1893 meldes det at 3 ulver er sett ved Skofteby, og i 1898 kan man lese at 2 mår er skutt. I 1918 meldes det at gjøken ble hørt på Hasle 4. mai. Og den 30. september 1882 ble det tatt laks ved Nipa.

Etterhvert kom det også en del politisk stoff i avisene. I 1880 kom den første omtale av kommunestyresaker. Det gjaldt valget av ny ordfører. Men det første ordentlige referat fra et herredstyremøte kom i 1899. Valgresultatene blir også omtalt; i 1915 fikk Venstre 100 stemmer, Avholdspartiet 76 stemmer, Sosialistene 71 og Høyre 58 stemmer ved Stortingsvalget. I 1907-08 sto det mye i "Glommen" om streikene ved Furuholmen lense, mens saken knapt var nevnt i "Sarpen". I 1915 fortelles det at "den røde bil" kommer til "Varden", og at det skal holdes et politisk møte i regi av AP der.

Leserinnlegg var også vanlig i gamle dager. Den gangen kaltes de inserat, og da som nå var det enkelte "skribenter" som stadig hadde innlegg. Som en kuriositet kan nevnes at allerede i 1889 kom det første inserat om forurensingen i Glomma! Olav Spydevold hadde flere artikler, de fleste med historisk innhold.

Av "gjengangere" kan nevnes anlegg av vei fra Nipa til Rakkestad-delet. Allerede i 1908 kommer det første innlegget om denne veien. I 1916 er det en artikkel om montering av Nipa bro. Siden kan man lese at forarbeidet har stoppet opp på grunn av uenighet om skjønnet.

Kulturstoff var det også en del av. I 1882 kom den første bekjentgjørelse om basar i bygda. Typisk for tiden er det vel kanskje når man i en senere annonse kan lese at "basar afholdes om Gud vil". Ellers meldes det om turnstevner i "Varden", og i 1905 bekjentgjøres at Ise Ungdomslag arrangerer skøyteløp på "Ise sjø".

Dramatiske er artiklene om Varteigmannen som forsvant sporeløst i 1903. Saken omtales flere ganger utover høsten og vinteren. I 1904 kan man også lese at "øvrigheta" er utsatt for uhell - lensmann Larsen kolliderte på sykkel og brakk benet på to steder.

Synnøve Gundersen forteller at selv om dette arbeidet har tatt mye tid, har det også gitt henne mye. Historien har

blitt aktualisert på en ny måte. Hun har også funnet en del stoff om familien sin, særlig om farfaren som døde før hun ble født, men som hun har hørt så mye om. I avisa fant hun bl.a. at han var "varamand til et bevilget stipend til fellesreise til Landbrugshøiskolen på Aas", og at han sto bak frørenseri og var med i forskjellige styrer og råd. Videre fant hun en notis om faren og onkelen som ble tatt av flommen i Spydevoldbekken og nær hadde druknet.

HISTORIEN gjentar seg, VARTINGENE kjøper bil

hos

Brennes Auto a/s

Klokkergårdveien 9, 1700 Sarpsborg.

Tlf. 09-146111

Kjør til lse og handle uten stress!

BELSBY'S MATSENTER

Alt i dagligvarer. Med nye knalltilbud hver uke.

Egen ferskvareavdeling

GATEKJØKKEN

God parkering

Jonny Kultorp A/S

BYGGMESTER OG ENTREPRENØR

TELEFON (031) 49 239

Svingen 48, Hålsundøy,
1700 Sarpsborg

INGA 1985 - 1990 INNHOLDSFORTEGNELSE:

INGA 1985:

Varteig ved århundreskiftet.

Folketelling for Norge 3. december 1900, Varteig herred.

INGA 1986:

Varteig fra gamle dage. Erindringer av Rikard A. Sælid
Skibakker i Varteig.

Torvmyrer i Varteig.

"Klang". Om den oppløste musikkforening.

"Her han livet gav for folk og land --" Om monumentet
over Oluf Davidsen Ulvetangen.

Varteig herredstyre og formannskap i 1886.

INGA 1987:

Intervju med en 100-åring. (Abigal Ingrid Sikkeland)

Varteigs første byggedag 16. sept 1917.

Varteig Bygdelag stiftet 1917.

Valgkuppet i Varteig 1931.

Glimt fra kristenlivet i Ovaskogs.

Juletreffest på "Varden".

Varteig herredstyre og formannskap i 1887.

INGA 1988:

Hilmar Handelsby, Varteigs kunstmaler.

Folketelling fra 1875.

INGA 1989:

Skolen 250 år.

Skolebygninger i Varteig.

Sentralskole i Varteig.

Skoleminner.

Noen lærerportretter. (Peder Mørkeset, Anna Oland, Inga
og Olav Kjærland, Olaf Tonning)

Lærere i Varteig etter krigen.

Juletradisjoner og juleskikker i Varteig.

Varteig Sanitetsforening.

Lensmann M. Larsen.

Et 30-års minne. Fra åpningen av sentralskolen.

INGA 1990:

Ole Gresslås

Barndomsminner, Anton Kingsrød.

Stall ved Varteig Kirke.

Mil.org.'s virksomhet i distriktene rundt Ise.

Mil.org. - 40 år etter.

"En Skoleholders Bøn".

Torvspade og torvstrøriver

Varteig Blindesaksforening.

Foreningsvirksomhet i Ovaskogs.

Hasle Gartneri & Blomster

Innehaver: Anne-Marit Røsbeg Kunz

Telefon 13 16 70

Vi hjelper dere med:

- BUKETTER
- POTTEPLANTER
- GRUPPER
- TILBEHØR
- DEKORASJONER
- BÅRE-
DEKORASJONER
- PLANLEGGING/
VEILEDNING

Pryd Deres hage med busker og trær fra:

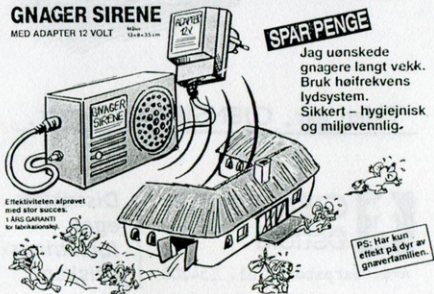
HAR DU MUS OG ROTTE PROBLEMER? GNAGER SIRENE

MED ADAPTER 12 VOLT

Størrelse
12 x 8 x 35 cm

SPAR PENGE

Jag uønskede
gnagere langt vekk.
Bruk høifrekvens
lydsystem.
Sikkert – hygiejnisk
og miljøvennlig.

KONTAKT:

IMPORTØR:
AB LANDBRUK
REP. • SVEIS • SALG • IMPORT

Inneh.: ANDREAS BERGERUD

TLF.: 09-131460

Tiden går, GJENSIDIGE består.

GJENSIDIGE
Østfold

Avd. Sarpsborg Tel. 154200

*Distriktets
eget
forsikrings-
selskap.*

PÅ POSTEN FÅR DU MER VALUTA FOR PENGENE!

- kontanter
- reisesjekker
- postsjekker

SPØR PÅ POSTEN